

in zijn wetenschapsbeleid. Een van de redenen — naast het ontbreken van een volwaardige universiteit en van toonaangevende tijdschriften in die stad — die Mijnhardt aanvoert, is dat zich geen enkel belangwekkend landelijk werkzaam wetenschappelijk genootschap in Amsterdam bevond. Nog afgezien van het feit dat Lodewijk Napoleon moeilijk iets anders zou hebben kunnen doen dan het instituut in de zojuist door hem aangewezen nieuwe hoofdstad te doen vestigen (niet voor niets werd bijvoorbeeld ook het Koninklijk Museum van Den Haag naar Amsterdam overgeplaatst), en van het feit dat Amsterdam al twee eeuwen onbetwist de hoofdstad van de kunsten was, zegt de keuze voor Amsterdam ook iets over het belang en de vitaliteit van de genootschapstraditie anno 1808. Kennelijk was Lodewijk Napoleon niet erg onderde indruk van de prestaties van de genootschappen in Haarlem, Den Haag, Rotterdam en Leiden. Van de negentig leden van het instituut kwamen er toch nog altijd 35 uit Amsterdam, en dat een tiental 'minder beduidende' (*dixit* Mijnhardt) leden niet tevens lid was van een wetenschappelijk genootschap in den lande, zou wel eens op een andere manier veelzeggend kunnen zijn dan Mijnhardt suggereert. De eerder genoemde Van Swinden meende bij de oprichting, zo blijkt uit Vissers bijdrage, dat het instituut ver boven de rest van genootschappelijk Nederland zou gaan uitsteken. Van den Berg vraagt zich af of de predikanten Bussingh en Scharp, 'beiden gepokt en gemazeld in het genootschappelijk circuit' wel een plaats in het instituut verdienden. En Bron merkt op dat de meeste leden van de derde klasse uit Amsterdam of Leiden kwamen.

Het is buitengewoon lofwaardig dat de Koninklijke Nederlandse akademie van wetenschappen in Amsterdam een serie bijdragen over de eigen geschiedenis is begonnen. De geschiedenis van de wetenschapsbeoefening in de negentiende eeuw verdient beslist een ruimere ontsluiting. In deze bundel ligt het accent op de jaren vóór 1815. Wordt de inbreng van Lodewijk Napoleon in de geschiedenis van het instituut door het boek heen redelijk duidelijk, die van koning Willem I en Willem II komt er over het geheel genomen nogal bekaaid af. Ook zou een volledige lijst met (ten minste) de namen van alle leden in het hier behandelde tijdperk een waardevolle aanvulling hebben betekend op het thans gepresenteerde materiaal. Maar we mogen niet te veel verwachten van een bundel met de gepubliceerde lezingen van één studiemiddag. Het wachten is dan ook op een heuse monografie over de geschiedenis van het Koninklijk Instituut en van de Koninklijke akademie van wetenschappen.

Frans Grijzenhout

G. Jensma, H. de Vries, *Veranderingen in het hoger onderwijs in Nederland tussen 1815 en 1940* (Hilversum: Verloren, 1997, 396 blz., f65,-, ISBN 90 6550 557 1).

Wie van dit boek een geschiedenis van het hoger onderwijs in de periode 1815-1940 verwacht, komt enigszins bedrogen uit. Voor een goed begrip daarvan is het nodig even stil te staan bij de voorgeschiedenis. Oorspronkelijk was het de bedoeling een soort vervolg te schrijven op Frijhoffs bekende *La société néerlandaise et ses gradués*. De daarvoor in 1986 aangetrokken H. de Vries overleed echter in 1989 en G. Jensma werd bereid gevonden het werk te voltooien. De oorspronkelijke doelstelling kon echter mede daardoor niet gehandhaafd worden en men koos ervoor 'om het inmiddels aangevulde materiaal zo te presenteren en in te leiden dat toekomstige onderzoekers er zo goed mogelijk mee uit de voeten zouden kunnen' (7).

Dat heeft ertoe geleid dat het boek voor een groot deel het karakter heeft van een presentatie van basisgegevens voor verder onderzoek. Toch heeft men zich daartoe niet beperkt. Er wordt hier en daar wel degelijk een poging tot analyse gedaan. Die analyse heeft echter meer het

karakter van een bronnenkritiek dan van een analyse van de veranderingen in het hoger onderwijs op basis van het verzamelde materiaal.

Het boek bestaat uit vier delen. Deel I geeft een zeer globaal overzicht van de kwantitatieve veranderingen in het hoger onderwijs met als trefwoorden: expansie, differentiatie en verbrede rekrutering. Veel aandacht is echter ingeruimd voor een reflectie op de aard en vooral functie van de statistiek zelf. Daarbij komt onder meer de vraag aan de orde in hoeverre deze statistieken niet alleen registreren, maar ook regisseren, dat wil zeggen als een beleidsinstrument voor de nationale overheid dienen. In het verlengde daarvan wordt de vrees uitgesproken dat het moderniseringsperspectief dat aan de statistieken ten grondslag lag, haast vanzelf overgebracht wordt op de historicus die de statistieken als bron gebruikt.

Deel II gaat over de curatoren, die het bestuur van de instellingen voor hoger onderwijs vormden. In een eerder als artikel in het *Jaarboek van het Centraal bureau voor genealogie XLIH* (1989) gepubliceerd hoofdstuk gaat De Vries in op de vraag wie deze 'onbezoldigde vertrouwensmannen' waren. Een tweede vraag betreft de relatie tussen deze universiteitsbestuurders en de centrale overheid. De conclusie luidt dat er sprake is van een centralisatie van beleid: van vertegenwoordigers van de universiteit bij het ministerie werden deze curatoren vertegenwoordigers van het ministerie bij de universiteit. Een lijst met curatoren voorzien van een reeks biografische gegevens sluit dit deel af.

In deel III zijn de studenten aan de beurt. In een overvloed aan tabellen en grafieken worden de beschikbare gegevens gepresenteerd. Uitvoerig wordt stil gestaan bij de vraag wat nu eigenlijk onder een student verstaan dient te worden. Interessant is verder een *case study* over de theologische faculteiten, waarin het idee van de *Akademikerzyklus* van de Duitse universiteits-historicus Titze wordt toegepast.

Deel IV ten slotte bevat een complete lijst van alle hoogleraren en lectoren uit de periode 1815-1940, voorzien van enkele karakteristieken, zoals geslacht, geboorte- en sterftejaar, geboorteplaats, doorlopen universiteit, vorig beroep, begin en eind van hun aanstelling, status van de aanstelling en omschrijving van de leerstoel.

Deze studie draagt duidelijk de sporen van zijn ontstaansgeschiedenis. Het boek bestaat uit nogal ongelijksoortige onderdelen, terwijl de samenhang veel beter had gekund. Verder is er een grote discrepantie tussen de enorme hoeveelheid kwantitatieve gegevens en de analyse daarvan. Er wordt wel veel materiaal gepresenteerd, maar de interpretatie en verklaring van allerlei geconstateerde verschillen (bijvoorbeeld tussen perioden, tussen instellingen, tussen faculteiten et cetera) blijven veelal in een rudimentaire fase steken. Het is ook opvallend dat er geen samenhangsmaten berekend worden of andere statistische analyses worden verricht.

In plaats daarvan krijgt de lezer een uiterst kritische verhandeling voorgeschoteld over de statistieken over het hoger onderwijs en de functie die deze vervulden voor de (veelal liberale) beleidsmakers. Hoe interessant deze verhandeling op zich ook is, het levert een wat vreemd beeld op. Het is alsof je in een restaurant een scala aan heerlijke gerechten krijgt voorgeschoteld, terwijl de ober je komt vertellen dat je er maar niet van moet eten, omdat het voedsel niet deugt.

Ik zou zeggen: óf de cijfermatige gegevens deugen (grotendeels) niet, maar dan moet je ze ook niet presenteren, óf ze deugen (grotendeels) wel, maar dan kun je er veel meer uit halen dan in deze studie gedaan is. Ik stel de zaak wellicht wat al te zwart-wit, maar ik kan mij toch niet aan de indruk onttrekken dat de zeer kritische benadering van Jensma een nadere analyse van de gegevens in de weg heeft gestaan.

De waarde van deze studie ligt dan ook vooral in het toegankelijk maken van veel materiaal voor verder onderzoek. Tot slot moet mij als geograaf nog een detailopmerking van het hart. De eerste hoogleraar aardrijkskunde in Nederland, C. M. Kan, had als leeropdracht 'de politieke

aardrijkskunde, de fysieke aardrijkskunde, en de land- en volkenkunde van den Oost-Indischen archipel' en niet koloniale volkenkunde zoals het boek op bladzijde 349 vermeldt, terwijl zijn opvolger, de meer bekende S. R. Steinmetz, hoogleraar was in de 'politische aardrijkskunde, de volkenkunde en de volkenkunde van den Oost-Indischen archipel' en niet (alleen) in de volkenkunde van Nederlands-Indië (351).

Hans Knippenberg

M. H. W. Aalders, *Tussen kazerne en universiteit. De discussie over opvoeding en onderwijs aan de Koninklijke militaire academie te Breda in de negentiende eeuw* (Dissertatie Nijmegen 1997; Nijmegen: GNI, 1997, xiv + 472 blz., ISBN 90 71478 52 1).

De negentiende eeuw was, zoals Wachelder ooit opmerkte, de eeuw der examens. Meer dan ooit tevoren kregen discussies over exameneisen en opleidingsinstituten politieke en sociale lading omdat zij de toegang tot beroepsgroepen regelden. Het snijvlak van onderwijs-geschiedenis, wetenschapsgeschiedenis, politieke geschiedenis en sociale geschiedenis is daarom een vruchtbare invalshoek gebleken om toegang tot de weer spannende negentiende eeuw te krijgen. Over een aantal beroepsgroepen en opleidingen zijn op deze wijze inzichtrijke boeken verschenen — om wat willekeurige voorbeelden te noemen: het pionierswerk van Lintsen over de ingenieurs, het werk van Houwaart over de medici en het werk van Fasseur over de indologen. Voor de officiersopleidingen is er het werk van Janssen, dat echter slechts tot de oprichting van de KMA in 1828 loopt. Er lag dientengevolge een lacune voor de juist voor de officiersopleiding meest cruciale periode. Aalders heeft in zijn dissertatie getracht een vervolg op het werk van Janssen te schrijven. Hij heeft zich daarbij twee doelen gesteld: de analyse van onderwijs en opvoeding aan de KMA tot aan de totstandkoming van de Wet tot regeling van het onderwijs op de KMA in 1869 en van de discussies daarover onder docenten, militairen, parlementsliden en journalisten (12).

De auteur beschikte evenwel niet over de middelen om het onderzoek dezelfde breedte en diepgang te geven als de bovengenoemde werken. Een voor de actuele discussies over het onderwerp onmisbare analyse van herkomst en carrières der leerlingen moest daarom achterwege blijven, evenals het verband tussen curriculum en beroepspraktijk. Ook houdt de auteur zich niet of nauwelijks bezig met andere opleidingen. De aan de officiersopleiding zo verwante ingenieursopleiding is daarbij wel een erg opvallende ommissie.

De voornaamste strategie waarmee de auteur zijn doelen tracht te bereiken is een minutieuze weergave van de opvattingen van een groot aantal betrokkenen over het reilen en zeilen van de KMA. Hier heeft de auteur waarlijk naar volledigheid gestreefd en hier ligt dan ook een belangrijke waarde van het boek: het brengt de gevoerde discussies onder ieders handbereik. Hij heeft die discussies willen ordenen langs twee wegen: allereerst volgens de tegenstelling 'universiteit' en 'kazerne': moest de KMA zich vooral op intellectuele vorming richten of militaire attitudes zoals gehoorzaamheid en discipline bijbrengen (232)? Ten tweede vraagt de auteur zich af in hoeverre de discussie gepolitiseerd is tussen liberalen en conservatieven. Hij maakt daarbij aannemelijk dat dit laatste zeker het geval is geweest. Interessant is dat de politieke discussie daarbij uiteindelijk minder ging over het militaire onderwijs als zodanig dan over de positie van de HBS in de samenleving. De liberale opstellers van de wet van 1869 wilden het toelatingsexamen van de KMA een vergelijkbare zwaarte geven als het eindexamen van de vijfjarige HBS (zonder het HBS-diploma overigens verplicht te stellen; een handige manoeuvre van Thorbecke om de katholieken en de conservatieve liberalen binnenboord te houden).